

Egy izgalmas nyomozás

Lukács Péter: Színvonal és szelekció

"Az iskolákból kikerülők évről-évre kevesebbet tudnak. A tanítás színvonala folyamatosan hanyatlik" – kevés állítás találkozhatna manapság nagyobb közmegegyezéssel, mint ez. Középiskolai és egyetemi tanárok, az iskolával foglalkozó kutatók, a frissen végzeteket fogadó munkahelyi vezetők, szülők, érdeklődő laikusok, kőfaragók és ballet-táncosok egyaránt így érzik, és mint minden nyilvánvaló igazságot, tovább nem is elemzik. Kutató elmék is tapasztalhatták önmagukon, milyen nehéz kitörni a közmegegyezésből, milyen nehéz a gondolkodásnak új irányt szabva akár a legegyszerűbb kérdéseket is feltenni. Lukács Péternek sikerült két igen egyszerű, ám alapvető kérdést megfogalmaznia: Mihez képest tudnak kevesebbet? És egyáltalán: Igaz ez?

Mihez képest? A könyv első részében idézett vélemények szerint már az elmúlt néhány évhez képest is. A különböző iskolafokokon végzetek tudása kevesebb mennyiségileg, de nem képesek már a logikus gondolkodásra sem – írják a hetvenes és nyolcvanas évek szerzői. Csakhogy – kiderül az előbányászott dokumentumokból – ugyanerről panaszkodtak a hatvanas évek szerzői is.

Óhatatlanul felmerül a kérdés: mióta tart ez a folyamatos színvonalcsökkenés? A különböző dokumentumok – úgy tűnik – egyre közelebb visznek a forráshoz. Már az ötvenes évek szerzői is arról értekeztek, hogy a középiskolát végzetek nincsenek a "továbbtanuláshoz szükséges alapismeretek" birtokában, meg hogy "az önálló gondolkodási készség csak nagyon kevés hallgatónál állapítható meg". Már-már azt hisszük, hogy megvan a magyarázat: az 1945-tel kezdődő földrengésszerű társadalmi változások oly mértékben szétzilálták az értékrendszert meg magát az oktatást, hogy az lett volna a csoda, ha meg tudja őrizni színvonalát.

Csakhogy: sorjázunk tovább a dokumentumok, és kiderül, hogy már a huszas-harmincas években az volt az általános vélemény, hogy a "mai magyar ifjúság számottevő része készületlenül jó az egyetemre", meg hogy a középiskola "nem tesz alkalmassá a logikus gondolkodásra". Sőt, már a múlt század második felében is arról panaszkodtak, hogy a középiskolák "értelmileg petyhüdt, elegendő ismerettel nem rendelkező" ifjakat adnak a főiskoláknak, és hogy "a túlnyomó többségnél hiába keresni a felvett anyag megemésztését, a betanult adatok közti összefüggés kellő megfontolását".

Különösen érdekes, hogy e különböző korok különböző emberei mind úgy érezték, hogy az oktatás színvonala egyre hanyatlik, a tanulók tudása egyre kevesebb. Idáig érve a nyomozásban már az olvasóban is felmerül a kérdés: igaz ez? Micsoda tanügyi titánok és diákóriások népesíthették be a múlt századi tantestületeket és osztályokat, hogy – folyamatos hanyatlást feltételezve – azért még napjainkra is maradt valamiféle iskolászerű képződmény?

Lukács Péter észreveszi, hogy a nyilatkozók érzésekre, nehezen ellenőrizhető tapasztalatokra hivatkoznak, és sohasem valamiféle objektív mérésre meg összehasonlításra. Persze nem is hivatkozhatnának mérésekre, mert ilyeneket 1969-ig egyáltalán nem végeztek, holott technikai lehetőség lett volna rá. Intelligencia-tesztek már voltak a század elején Európában, és a magyar pedagógiai sajtó közölt tantárgy-teszteket a 30-as években. De az oktatáspolitikusok nem tartották szükségesnek ezek alkalmazását.

A Nemzeti Könyvesház sorozatterve

A panaszokból úgy látszik, mintha az elérendő tudásnak lett volna valamilyen objektív mércéje, és a diákok egymást követő nemzedékei ezt egyre kevésbé érték volna el. Ilyen mércé azonban sosem létezett, sőt óvakodtak attól, hogy felállítsák. "A jó tanulónak nem valamit valahogyan tudnia kellett", hanem egy "társadalmi követelményrendszernek kellett jól megfelelnie" – írja Lukács Péter. Durva leegyszerűsítéssel: a második világháború előtt az úriemberség, utána jódarabig a politikai megbízhatóság volt ez a nehezen definiálható, ám annál pontosabban működő követelmény. Ha létezett volna egységes mércé, akkor kizárólag a diákok képességeitől és akaraterejétől függött volna, hogy mennyien lépnek tovább az oktatási rendszer egyes fokozataiban. Ebben az esetben a tanügyi kormányzat nem tudta volna központilag ellenőrizni az iskolán keresztül zajló mobilitást, és közvetve: a politika nem tudta volna ellenőrizni a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyek betöltését. Ez a piaci versenyszemlélet pedig a magyar társadalomfejlődéstől a háború előtt és a háború után is idegen volt.

Ezen a ponton jut el Lukács gondolatmenete a dolgozat legnagyobb leleményéhez: a színvonallal kapcsolatos panaszok, és esetenként a panaszok nyomán hozott rendelkezések voltaképpen a szelekció ideológiáját és eszközeit szolgáltatták. A panaszok két fő okot találtak a jelenség magyarázatára: a túlterhelést és az oktatás eltömegesedését. Ebből a két fő okból már lehetett "gyakorlati következtetésekre" jutni. Bár a Lukács által megkülönböztetett két korszakban mindkét ok megjelent a magyarázatokban, más-más módon működtek az ideológiai gépezetben. A második világháború előtt a túlterhelés okát – a múlt századig visszamenően – abban látták, hogy sok "oda nem való tanuló" kerül be a középiskolákba, akik nem elég felkészültek, nem elég műveltek. Ezek a tanulók képtelenek teljesíteni a követelményeket, és óhatatlanul leszállítják az általános színvonalat. Az idézett dokumentumok nem hagynak kétséget afelől, hogy kik ezek a "nem odavalók". Először is: "A tömegek, a társadalmi felemelkedés vágyától és reményétől feltüzelve, valósággal megrohmozzák a magasabb értelmiségi pályák felé vezető iskolákat." Az sem marad homályban, hogy kik ezek a feltüzelt tömegek: "Kis iparos, földműves, kereskedő osztályunk...ha megvagyonosodik, úgy az uralkodó társadalmi előítéletek következtében fiát nem a maga életpályájára neveli többé, nem a maga járta úton akarja továbbra, többre vinni."

Ezt persze nem lehet tétlenül nézni, megszólal az óva intő gondoskodás is: "Nem néznek a szülők a távolabbi jövőbe, és nem gondolják meg, hogy az életben mily nehéz a boldogulása az olyan ifjúnak, aki egészen más körből származik. Ahelyett, hogy megelégednének gyermekeik lassú emelkedésével a társadalom létráján, szem előtt tartva a kérlelhetetlen törvényt, hogy a természetben nincs ugrás, hirtelen a szellemi élet legmagasabb polcára akarják juttatni gyermeküket". Van aztán olyan, aki rögtön történetfilozófiai síkra emeli a kérdést: "Hogy a nép tehetséges fiai a legmagasabb műveltségben is részesüljenek, és a legfontosabb pozíciókat is elfoglalhassák, magában szintén helyes elv. Hogy azonban a közoktatás úgy szerveztessék, hogy a nép minden tehetségét magától a néptől elraboljuk, s számára a saját osztályán belül csak a kevésbé tehetségeseket és tehetségtelenekeket hagyjuk meg: ez népellenes, antidemokratikus kultúrpolitika volna... Vajon nincs-e szükség okos parasztokra...okos ipari munkásokra?"

A színvonalcsökkenés oka tehát a túlterhelés, a túlterhelés az eltömegesedés. Önként következik a megoldás: vagy többet kell buktatni, vagy jelentősen emelni kell a tandíjakat, vagy mindkettő. Igaza van tehát Lukács Péternek, itt valóban tisztán, pőrén a szelekcióról van szó.

A háború után kissé változott az érvelés. Ekkor az vált a túlterhelés okává, hogy az új rendszerrel ellenséges értelmiség a túlzott követelmények álcájában akarja kiebrudalni a munkás- és parasztfiatalokat. Amúgy minden változatlan: a politika most is központilag akarja meghatározni, ki "odaváló". Most sem pedagógiai szempontok, a tudás és a képesség döntenek, hanem a származás és a megbízhatóság. Csak éppen másfajta származás és másfajta megbízhatóság a favorit. Az eltömegesedésről ebben az időszakban nem hallani, hiszen belépett a tervgazdaság, és minden iskolafokra, minden szakírányra központilag írták elő, hány jelenkező vehető fel, meg hogy ebből hány százaléknak kell munkásszármazásúnak lennie. Ez a nyílt politikai szelekció – amely természetesen hatott az oktatás színvonalára – pár év múlva tarthatatlanná vált, hiszen látványosan ellentmondott a hatékonyságnak. Az 1956-os forradalom azután a politikai feltételeket is megeremtetette az értelmiségpolitika liberalizálásához.

Megszűnt a nyílt adminisztratív beavatkozás a szelekcióba, és hosszú átmeneti időt egy kettősség jellemezett. Egyrészt a teljesítmény vált meghatározóvá, másrészt ezt a korlátot különböző formális és informális eszközökkel igyekeztek felpuhítani. A munkás és paraszt származású fiatalokat a felvételi bizottságok kötelesek voltak "enyhébben" elbírálni, ezzel egyidejűleg pedig hivatalosan is lehetőséget kaptak, hogy a vizsgaeredményeken kívül figyelembe vegyék a jelöltek "erkölcsi-politikai magatartását".

A hatvanas évek közepére ez a módszer is tarthatatlanná vált, és jött az új idea: nem az enyhébb elbírálás, hanem a felzárkóztatás a megoldás. Ahhoz azonban, hogy tudni lehessen, milyen szintre kell felzárkóztatni a hátrányos helyzetűeket, most először sürgető igényel vetődött fel a megkívánt tudás objektív meghatározása. Ezzel párhuzamosan pedig tömeges és objektív tudásszintmérésre is igény támadt.

Ezen a ponton szinte robbanásszerű változás indult be a közoktatásban. Megjelentek a programozott oktatás eszközei, beindult a fakultáció, elfogadottá vált az a gondolat, hogy a tanulók különböző ütemben haladnak, más-más érdekli őket. Lassan teret nyert a tanári önállóság gondolata, a több tankönyv közül való választás lehetőségének elismerése, és mindezen mennyiségi változás megérlett egy minőség: egy mindenkire kötelező alaptanterv van szükség és objektív vizsgarendszerre. A magyar közoktatás elérkezett annak külsőbérére, hogy szakítson évszázados rendszerével, a központból vezérelt folyamatszabályozással, és áttérjen a kimenet szabályozására. Ez egyszersmint a szelekció politikai eszközökkel való szabályozásáról a pedagógiára való áttérést is jelenti.

A könyvnek ez az utolsó néhány fejezete már nem kapcsolódik szorosan az alapgondolathoz, vagyis ahhoz a nyomozáshoz, hogy mi is áll igazán a színvonalcsökkenés koronként ismétlődő panaszai mögött. Itt már csak a magyarázatként megtalált szelekció történetét viszi tovább a szerző napjainkig, de azért ez a rész sem érdektelen.

Egy jó könyv elolvastán az ember vérszemet kap, és minden kérdésére választ szeretne kapni, azokra is, amelyek olvasás közben merültek fel benne. A vérszemet kapott olvasónak hiányérzete támad. Meggyőzte őt a könyv arról, hogy a folyamatos színvonalcsökkenés panaszja inkább ideologikus, mint valóságos, hogy itt voltaképpen egy szelekció ideológiai felhőjátékáról van szó. Csakhogy az az érzése támad, mintha a szerző szerint itt soha nem lett volna semmiféle színvonalcsökkenés, mindig csak a szelekció ideológiája. Ez viszont ellentmondani látszik tapasztalatainak, de ellentmondani látszik sok olyan mozzanatnak is, amelyet éppen e könyvben olvasott. Hogyan értsük ezt a könyvet? Igazából soha nem volt alapja a panasznak? Vagy általában nem volt,

de néha azért mégis? Hiszen az ötvenes évek nyíltan politikai szelekciója éppen nem izmosította az oktatás színvonalát. Vagy a "bukásmentes iskola". Mit gondoljunk a bukásmentes iskolában megtestesülő "szocialista humanizmus" hatásáról a színvonalra? Talán nem ártott volna a könyvben végigvonuló egységes és lendületes gondolati ívről néha le-lelépni, és elidőzni egy-két részletnél.

Egy másik hiány: a kevesebb történelmi tudással rendelkező vagy értelmiségi létét most kezdő olvasó enyhe bizonytalanságban marad, és nem érti pontosan, hogyan is kapcsolódnak a panaszok a szelekcióhoz? Ha egyszer már a múlt században felismerték az eltömegesedés hatását, miért panaszkodnak róla még a két háború között is? Hiszen egy uralkodó politikai elitnek egyszerű ezt megoldani, csak elhatározás kérdése: több tanulót nem vesznek fel, több iskolát nem építenek. Talán csak néhány, a két részt összekötő mondat hiányzik arról, hogy a múlt század közepétől a népesség növekedése, a társadalom gazdasági struktúrájának átalakulása következtében micsoda roppant tömegnyomás keletkezett, amely ellen legfeljebb kapálódzni lehetett, de kitérni előle nem. Hogy ennek következtében vált uralkodó, és az államéletet is átható szellemi áramlattá a liberalizmus. Hogy ha már egyszer a liberalizmus hatotta át a törvényhozást, akkor nehezen lehetett volna gátat vetni a tömegigények kielégítésének, hiszen aligha lehetett volna megakadályozni, hogy feltörekvő, és pénzzel is rendelkező csoportok akár maguk építsenek iskolákat maguknak, és így tovább. Ennek az alaphelyzetnek a megvilágítása nagy segítséget jelentett volna a panaszok és a szelekció összefüggésének megértésében, az egész könyv értelmezésében.

Mindez nem von le Lukács Péter könyvének alapvető érdeméből: szakítani tudott egy bejáratódott gondolati pályával, új kérdéseket vetett fel, és ezekre megtalálta a választ is.

Befejezésül, ismerve a könyvterjesztés sanyarú helyzetét, kötelességemnek érzem felhívni a figyelmet arra, hogy a könyv beszerezhető – ha nem is egyszerűen úgy, hogy az ember betér az első újtába akadó könyvesboltba, és megveszi. Megrendelhető az Educatio Kiadónál (Budapest 1395, Pf. 427), kapható a Studium Akadémiai Könyvesboltban, az Írók Könyvesboltjában és az Egyetemi Könyvesboltban.

Lukács Péter: Színvonal és szelekció
(EDUCATIO, Budapest 1991)

ANDOR MIHÁLY

Mi is mozgatja az olvasót? És merre?

(Nagy Attila: Keresik életük értelmét?

Olvasás – könyvtár – szocializáció című könyvéről)

Vigyázat, a recenzens elfogult! Abban a műhelyben (a Könyvtártudományi és Módszertani Központ olvasáskutatási részlegében) érezte magát otthon 17 évig, ahol ez az opusz is született, s így akarva-akaratlan a sorok között is olvas. Most mégis arra próbálok szorítózkodni, ami az olvasó számára is felfedett. A mindössze 140 oldalas, megle-